

Ostapovych O.Y., candidate of philology, docent
Ivano-Frankivsk national university

SEMIOTIC HERMENEUTIC APPROACH TO THE STUDY OF PAREMIOLOGY

The article deals with the problem of philosophic explanation of the phenomenon of proverbs as the world view-category and speech pragmatic unit. From the point of view of cultural semiotics, phenomenology and hermeneutics, proverbs are considered not as the behavior regulatives or containers of the folk mentality, but as the exponents of cultural knowledge. In the speech they are actually activated in order to justify post factum the definite ambivalent actions are deactivated and replaced by the other contradictory ones according to the wealth prescriptions due to the heterogeneity and diffuseness of the surrounding extralinguistic reality.

Key words: *paremiology, semiotics, phenomenology, hermeneutics, behavior regulative, wealth prescription.*

УДК 811.111'42

Івасюта О. Б., асист.

Львівський національний університет ім. І.Франка, Львів

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ КОНЦЕПТА, СИМВОЛА І СЛОВА

Стаття присвячена теоретичному аналізу лінгвістичних понять концепту, символу та слова. Ці поняття розглядаються з позицій як традиційної, так і когнітивної лінгвістики. В результаті аналізу їхньої взаємодії пропонуються критерії розмежування цих понять.

Ключові слова: *концепт, символ, слово, лінгвокультурний, етнокультурний, маркованість.*

Людина оперує концептами, словами та символами, осмислює світ і себе в навколишньому світі в значній мірі завдяки цим поняттям. Ці три поняття є базовими у лінгвістиці, проте їхня роль та приналежність, окрім лінгвістики, до інших галузей дослідження зумовлює їхню складність та розбіжності у трактуванні. Це зумовлює актуальність даної статті.

Поняття концепту є об'єктом дослідження, окрім лінгвістичної, філософської, психологічної, літературознавчої, культурологічної наук. У всіх цих випадках концепт мислиться як комплексне, багатомірне соціопсихологічне та культурно-значуще утворення, що співвідноситься з колективною та індивідуальною свідомістю і пов'язане зі сферою науки, мистецтва, побуту та соціальним середовищем, в якому перебуває суб'єкт мовлення [1]. Концепти відносяться до ментальних структур, які у когнітивній лінгвістиці представляють собою пакети структурування та збереження знань, головним завданням яких є опрацювання нової інформації. У процесі комунікації мова виступає своєрідним упакуванням думки, специфіка якого визначається типами знань [2: 7–10]. У рамках філософської теорії пізнання та відображення дійсності визначення концепту, за твердженням Воркачова С. варіюється від широкого (складні ментальні утворення, такі як думка,

© О. Б. Івасюта, 2014

знання, віра), до вузького (сенси, якими оперує людина в процесі інтеріоризації), тобто у філософському осмисленні концепт трактується як згорнуте знання людини про світ, як складова світогляду, концептуальної картини світу, яка в процесі визначення виражається при допомозі мовних засобів [3].

У сучасній лінгвістиці виділяють два основні підходи до вивчення концепту — лінгвокогнітивний та лінгвокультурологічний [3; 4]. Лінгвокогнітивні методи дослідження концепту відображають ціннісно-нормативну систему індивіда, а лінгвокультурологічні — виявляють способи фіксації дійсності у свідомості носіїв мови, тобто певного етносу. О. Селіванова виділяє сім трактувань концепту, найбільш прийнятним з яких науковець вважає інтегративний підхід, де він мислиться як термін, який пояснює одиниці ментальних і психологічних ресурсів нашої свідомості і тієї інформаційної структури, яка відображає знання та досвід людини; оперативна змістовна одиниця пам'яті, концептуальної системи та мови мозку, всієї картини світу [5]. Це трактування концепту відповідає природі символу.

Лінгвокультурологічне вивчення концептів було започатковане А. Вежбицькою [4; 6], яка порівняла декілька ключових понять на матеріалі різних мов. Для того, щоб визнати, чи певний концепт є ключовим у лінгвокультурі, необхідно, щоб він був загальноживим, частотним, входив до складу афоризмів, приказок, прислів'їв [7: 63]. Такий підхід спрямований на виявлення подібних та відмінних способів фіксації дійсності у свідомості носіїв мови, оскільки це є обраний етносом спосіб адаптації до світу. Ключові слова стисло виражають концепти окремих культур і визначають основні риси національного менталітету. Ці положення є релевантним до символів, оскільки вони є згорнутими текстами, що відображають національну специфіку.

Про концепт насамперед говорять як про оперативну одиницю пам'яті, ментально-лексикону, культурних інтеріоризацій, мови мозку і всієї картини світу, відображеної у психіці людини [8: 90]. Концепт розуміють і як мінімальну (атомарну) одиницю лінгвокультури, наділену психоментальними, етнокультурними, регулятивними і аксіологічними властивостями, сферою об'єктивації якої є мова, мовлення, текст і дискурс [9: 249]. Основні властивості загальнокультурного концепту (поняттєвий, ціннісний, асоціативний) насичуються фоновими елементами архетипічного, символічного та міфологічного порядку. Символ є одним із основних засобів вербалізації концепту, оскільки при культурологічному підході їхні параметри як одиниць лінгвокультури збігаються.

Що стосується структурної будови концепту, то вона тришарова, з такими компонентами: поняттєвий субстрат (ядерна частина), перцептивно-образна складова, валоративний (ціннісний) епістрат. Поняттєвий субстрат відображує його денотативну співвіднесеність, ціннісний епістрат — те, що переживається, емоції. Перцептивно-образний адстрат — це ті образи та асоціації, що викликаються у свідомості у зв'язку з денотатом, і який формується на підставі узагальненого образу, у якому закладені почуттєвий індивідуальний досвід і колективне знання [10: 49]. Ми виділяємо такі основні критерії класифікації концептів котрі дотичні до символів.

— **За етнокультурним критерієм** виділяють етноконцепти, емоційні концепти, культурно-соціальні, універсальні концепти, специфічні концепти тощо [4; 5]. При цьому підході дослідники беруть до уваги національно-культурні особливості.

— **За кількісним та якісним показником** концепти поділяються на параметричні, непараметричні, категоріальні тощо. Параметричні концепти асоціюються з процесом зіставлення сутностей чи явищ. Непараметричні концепти не піддаються застосуванню критеріїв міри, а виражаються на рівні відчуттів. Вони, як і символи, можуть різнитися у різних лінгвокультурах.

— **За наявністю аксіологічно-маркованого компонента** концепти також можуть мати етнокультурні відмінності. ЦентRALною ланкою концепту даного типу є цінність, яка дає настанову на певну поведінку носія етнокультурного соціуму. Те, що є особливо цінним в одному суспільстві може не мати особливої цінності в іншому. Їм протиставлені нерегулятивні концепти, котрі не вирізняються своїм ціннісним компонентом, тобто не дають установку на певну модель поведінки [10: 61].

Отже, символи та концепти єднає лінгвокультурологічний підхід і пошук ціннісних доміант [3]. Основні параметричні властивості загальнокультурного концепту насичуються фоновими елементами архетипного, символічного та міфологічного порядків, і це виводить концепт з когнітивно-семантичної площини у когнітивно-функціональну площину національно-маркованої «моделі світу».

Концепт — це одиниця лінгвокультури, результат фіксації дійсності у свідомості народу, що виражається мовним знаком і визначається культурною та національною ментальністю носіїв мови. Вербалізаційний потенціал концепту, його здатність об'єктивуватися, «опредметитися» є широкою, а можливості символу як об'єктивація загальнокультурного концепту є унікальними, оскільки обидва є переважно національно маркованими.

Слово, як поняття та базова лінгвістична одиниця, є дотичним до символу і, з метою розмежування цих двох понять, необхідно окреслити їхні межі та взаємодію. Слово відноситься до тих лінгвістичних категорій, дати вичерпне визначення яким є вкрай важко, оскільки в ньому перехрещуються найрізноманітніші лінгвістичні аспекти. Слово є також об'єктом логіки, психології, філософії, загальної семіотики, теорії інформації та ряду інших наук. Як зазначає Д. Н. Шмельов, «хоча це парадоксально, але саме центральне положення слова в механізмі мови зумовлює труднощі у його визначенні. Слово є, в певному сенсі, центRALною ланкою різноманітних та різнорідних ознак, які по-різному розмежують його з іншими одиницями мови [11: 40]. «Слово — це одиниця найменування, яка характеризується фонетичною і граматичною цільнооформленістю та ідіоматичністю» [11: 5].

Квінтесенцією слова є його значення. В сучасній семасіології є декілька підходів до проблеми значення слова, але все більше відроджуються ідеї про необхідність розрізняти у слові його значення і смисл [12: 50]. Як елемент системи мови, слово має відносно інваріантне значення, а також різні смисли, які відтворюються в мовленні. При незмінності знакового інваріантного значення, слово може позначати різні партикулярні смисли, інтерпретацію яких забезпечує контекстуальний аналіз. Знання загального інваріантного значення слова, на відміну від його партикулярного контекстуального смислу, веде до глибинного розуміння даного слова та його словосполучень [12: 51]. При незмінності знакового значення, позначеного словом, воно може послідовно позначати різні поняття, тобто полісемія є невід'ємною ознакою слова.

Конкретний смисл окремого слова узагальнюється шляхом виявлення комунікативно релевантних ознак. Однозначність розуміння смислу слова досягається тим, що

абстраговані комунікативно релевантні ознаки вихідного поняття відомі усім носіям мови, а основа смислу задається у мовленні щораз інша і визначається предметом мовлення, тобто породжуються нові смисли вживання одного і того ж слова. Інваріантне значення як стабільне ядро, має той мінімум ознак поняття, відомий усім носіям лінгвокультури. Одна з найважливіших функцій значення полягає в тому, щоб зробити знак узагальненим до безлічі предметів, процесів як основ для диференціації [12].

Семантичний зміст слова має стабільний та змінний компоненти. Здатність слова як знака мати абсолютні та відносні величини в складі свого значення робить його рухомим і водночас постійним, загальним [13]. Для слова важливим є виділення стабільного семантичного інваріанта слова. Це інваріантне значення є диференційною ознакою поняття і є відносно стабільним. Смысл слова, з іншого боку, є наслідком творчого використання цього слова суб'єктом мовлення. Ця творчість проявляється у незвичайному сполученні різнопланових компонентів відповідно до системи мови, комунікативної інтенції та норми мовлення. Як стверджують вчені, можливість утворення різних кількісно-якісних комбінацій одних сем при нейтралізації інших збільшує смислотвірну потужність слова [13].

Отже, слово — це найменша значима лінгвістична одиниця, яка в своїй структурі має значення і смисл, де значення є інваріантним і відносно стабільним компонентом, а смисл є рухомим, творчим елементом. Інваріант слова є його ядром і слово як одиниця лінгвістичної системи не може функціонувати без інваріантного ядра, яке є первинним. Смысл слова є актуалізацією компонентів інваріантного знакового значення і є вторинним, тобто значення породжує смисл.

Поняття символу ми розглядаємо не лише як окреме, позасистемне явище мови, але й як соціальне та суспільне. Ми поділяємо думку У. Лідз-Гурвітц, що індивідуальний узус символів певними людьми у певних контекстах і сумарний суспільний конструкт усіх значень та інтерпретацій символу тісно переплетені та нерозривні [14]. Як стверджує дослідниця, для адекватної інтерпретації символів важливими є два його аспекти — це контекст, в якому символ вживається і спосіб, в який комуніканти послуговуються ним [14].

Найширша дефініція символу як предмета, поняття чи явища, яке умовно репрезентує щось інше, видається найприйнятнішою. Природа символу така, що репрезентант завжди присутній або принаймні доступний, тоді як позначуване зазвичай відсутнє. Зв'язок між репрезентантом і позначуваним довільний, тому, якщо людина не обізнана з цим зв'язком, то не зможе зрозуміти і прослідкувати смисл символу. В цьому аспекті символ уподібнюється до слова, в якому зв'язок між референтом та самим словом також є довільним.

Інтерпретація символу, за твердженнями дослідників, не може бути тотожною навіть у носіїв однієї лінгвокультури, це є радше «система інтерпретацій», що застосовується індивідами у різних контекстах [15]. В цьому сенсі символ має спільні характеристики зі словом, оскільки знання слів і символів дають можливість індивідам комунікувати. Символи не дають комунікантам знання про те, що комунікувати, а дають можливість утворювати смисли. Будь-яка лінгвокультура не «зобов'язує» своїх носіїв застосовувати символи в одному і тому ж сенсі. Вона, радше, створює можливості для безконечної кількості смислів, і, якщо вони співпадають, то це тому, що комуніканти послуговуються однаковими символами, хоча контексти можуть бути протилежними [15:16].

При взаємодії комуніканти послуговуються символами, тим самим спільно утворюючи смисли. Символи не є ізольованими, а тісно інтегрованими у смислові структури,

які постають у процесі комунікації. В плані наявності в символі значення та смислу, символ перехрещується зі словом, в структурі якого є також інваріантне значення та партикулярні смисли. Але, на відміну від слова, де інваріант є ядром, а смисл є периферією у символі ядром є смисл, а значення, зафіксоване у словнику, є його периферією.

Контекст для символів є надзвичайно важливим компонентом, символ, на відміну від слова, не може функціонувати ізольовано, поза контекстом. Смисл і значення символу в значній мірі залежать від контекстуальних імплікацій. Жодний символ не вживаються поза подіями, а для комунікантів він породжує абстрактне значення, що базується на конкретній події чи ситуації. Комуніканти певної ситуації спільно породжують новий смисл символічного предмета для позначення іншого, зазвичай відсутнього предмета чи явища.

Використання символів у суспільній інтеракції не є випадковим, їхній суспільний узус конструює значення, спільне в межах певної лінгвокультури. Неодноразово використовуючись в різних контекстах, символ може набувати багатьох значень, тобто для нього, як і для слова властива полісемія. Поняття полісемії, яке релевантне до символів, дозволяє дослідникам виявляти множинні зв'язки, які існують між символом та позначуваним [14].

Символ за своєю природою є явищем суспільним і він є засобом, за допомогою якого члени спільноти встановлюють, конструюють та підтримують когерентне суспільство. Ідентичність суспільних та національних груп часто проявляється через використання символів в певних подіях, тобто вони мають національну маркованість [16].

Полісемія символів та їхня соціальна природа тісно пов'язані з таким характерним для символів явищем як бріколаж, який вперше дослідив К. Леві-Страус [17]. Символи, зазвичай, використовуються не ізольовано, а групами, і групи символів в кожному випадку є різними, тому в межах цих символічних груп завжди присутній креативний момент. Створення нового смислу із попередніх значень вчений назвав бріколажем. Це явище сфокусоване на здатності людей бути суспільно креативними, знаходити приховані зв'язки. Однією із характеристик бріколажу, як стверджує У. Лідз-Гурвіц, є те, що потенціал символу розкривається поступово, і один і той же символ вступає в нові групи та набуває нових значень [14: 268], тобто сполучуваність символу ширша ніж слова і його смислотворчий потенціал також значний.

Символам як знакам, які використовуються в діячій та синхроній властива інтертекстуальність, оскільки в кожному наступному застосуванні є певний відбиток попередніх смислів символів. Застосування символів в будь-якому контексті резонує з його передуючими значеннями, [14]. Інтертекстуальність символів є імпліцитною і ґрунтується на досвіді та знанні, що поділяють комуніканти та на їхньому використанні у подібних контекстах в минулому. Інтертекстуальність збагачує смисли символів, віддзеркалюючи в них елементи минулого. Інтертекстуальність, бріколаж та полісемія символів є свідченням багатшаровості смислів, широких рамок функціонування та комунікативного потенціалу. Значення та смисли символів співконструюються учасниками комунікації.

Отже, символ — це одночасно і структура мислення, ментальне утворення, і лінгвістичне відображення цієї структури, об'єктивоване певною лексичною одиницею. Визначальною суттю символів як комунікативних одиниць є те, що вони утворюють значення та смисли, які співконструюються учасниками комунікації в процесі інтеракції. Вступаючи в безліч зв'язків, вони набувають смислів, які утворюють шарувату структуру. Вступаючи у групи з іншими символами, вони утворюють польову структуру.

Співставляючи концепт та символ, доходимо висновків, що концепт як поняття когнітивної лінгвістики, має багато спільних рис із символом. І концепт і символ є ментальними одиницями, які належить одночасно і суб'єктивній мовомисленнєвій структурі індивіда, і є маркованою в мовній картині світу різних національностей і культур. Символ та концепт єднає шарувата будова, де різні шари є результатом різних епох, тому методи дослідження концепту релевантні до символу. Відмінність полягає в тому, що концепт функціонує головню в синхронії, позаяк символ функціонує одночасно в діахронії та синхронії.

Щодо природи символу, то тут він проявляє спільні риси зі словом, оскільки природа слова — завжди лінгвальна, а в символа — головню лінгвальна (в деяких випадках символи не лінгвальні), природа ж концепту екстралінгвальна, тобто зв'язок концепту зі словом чи іншим мовним засобом вербалізації не є обов'язковим. Символ, з одного боку, є реалізацією концепту, з іншого — ключовою одиницею, що є іменем концепту, тобто є «показовим для окремо взятої культури» [6: 282].

У підсумку діалектику взаємодії символу, концепту та слова пропонуємо узагальнити в таблиці.

Властивість	Символ	Концепт	Слово
Одиниця пізнання	+	+	–
Одиниця відображення	+	–	+
Згорнутість	+	+	–
Польова структура	+	+	–
Полісемія	+	–	+
Інтертекстуальність	+	–	+

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ковалёва Т. Ю. О содержательных контекстах понятия концепт: от В. Гумбольдта и А. А. Потебни к А. Вежбицкой и Ю. С. Степанову / Т. Ю. Ковалёва // *Материалы всерос. науч. конф. Язык. Человек. Картина мира*. — Омск: Омск. Гос. Ун-т, 2000. — Ч. 1. — С. 16–19.
2. Болдырев Н. Н. *Когнитивная семантика* / Н. Н. Болдырев. — [2-е изд., стереотип.]. — Тамбов: Изд-во ТГУ, 2001. — 123 с.
3. Воркачев С. Г. Концепт как “зонтиковый термин” / С. Г. Воркачев // *Язык, сознание, коммуникация*. — Вып. 24. — М., 2003. — С. 5–12.
4. Вежбицкая, А. Понимание культур через посредство ключевых слов / А. Вежбицкая. — М.: Языки славянской культуры, 2001. — 342 с.
5. Селиванова Е. А. *Когнитивная ономаσιология* / Е. А. Селиванова. — К.: Фитосоциоцентр, 2000. — 248 с.
6. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков / А. Вежбицкая. — М.: Языки русской культуры, 1999. — 778 с.
7. Маслова В. А. *Лингвокультурология: Учеб. Пособие для студ. высш. учеб. заведений* / В. А. Маслова. — М.: Изд. центр «Академия», 2001. — 208 с.

8. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / [Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина; общ. ред. Е. С. Кубрякова] / Е. С. Кубрякова. — М.: Изд-во филол. ф-та МГУ, 1996. — 245 с.
9. Карасик В. И. Языковый круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. — М.: Гнозис, 2004. — 390 с.
10. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. — Запоріжжя: Прем'єр, 2008. — 332 с.
11. Шмелев Д. С. Проблемы семантического анализа лексики / Д. С. Шмелев. — М., Издательство ЛКИ, 2007. — 280 с.
12. Дудок Р. І. Значення слова як семантичний диференціал / Р. І. Дудок // Вісник Львівського Ун-ту, Серія: іноземні мови. — 2003. — Вип. № 11— С. 50–56.
13. Солнцев В. М. Язык как системно-структурное образование / В. М. Солнцев. — 2-е изд., дополн. — М: Наука. — 1977. — 294 с.
14. Leeds-Hurwitz W. A Social Account of Symbols / W. Leeds-Hurwitz // Beyond the Symbol Model / -Ed. By J. Stewart. -N. Y.: State Un. of N. Y. Press. — 1996. — P. 257–273.
15. Cohen A. P. The Symbolic Construction of Community / A. P. Cohen. — London: Tavistock. — 1985. — 128 p.
16. Hymes D. Models of the Interaction of Language and Social Life / D. Hyme // Directions of Sociolinguistics: The Ethnography of Communication / — Ed. By J. Gumperz, D. Hymes. — N. Y.: Holt, Rinehart and Winston. — 1972. — P. 35–71.
17. Levi-Strauss C. The Savage Mind / C. Levi-Strauss Chicago: Un. of Chicago Press. — 1966. — 290 p.

Ивасюта О. Б., асист.

Львовский национальный университет им. И. Франко, Львов

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ КОНЦЕПТА, СИМВОЛА И СЛОВА

Статья посвящена теоретическому анализу лингвистических понятий концепта, символа и слова. Эти понятия рассматриваются с позиций как традиционной, так и когнитивной лингвистики. В результате анализа их взаимодействия предлагаются критерии разграничения этих понятий.

Ключевые слова: концепт, символ, слово, лингвокультурный, этнокультурный, маркованность.

Ivasyuta O. B., assistant professor

Ivan Franko national university of Lviv, Lviv

THEORETICAL ASPECTS OF CONCEPT, SYMBOL AND WORD

The article is dedicated to the theoretical analysis of such linguistic notions as the concept, the symbol and the word. These notions are considered from both theoretical and cognitive viewpoints. As a result of the analysis criteria of their differentiation have been developed.

Key words: concept, symbol, word, linguocultural, ethnocultural, marked.